

De revolutie van Darwin

P.B. Cliteur

In het midden van de vorige eeuw, in het jaar 1859 waarin Wagner *Tristan und Isolde* componeerde en Marx *Zur Kritik der politischen Oekonomie* schreef, publiceerde Darwin *The origin of species*.¹ In ieder geval de eerste twee schrijvers zijn in zekere zin verbonden met wereldschokkende gebeurtenissen. Marx presenteerde een geheel andere visie op de sociale werkelijkheid, met verregaande politieke consequenties. Wagner was natuurlijk voornamelijk musicus, maar toch zou ook *zijn* naam voor altijd verbonden blijven aan politieke ontwikkelingen, aanvankelijk die van het anarchisme, later die van het nationaal-socialisme. De revolutie van Darwin lijkt daarbij vergeleken van bescheiden omvang. Maar is dat geen schijn? Het marxisme is dood, net als het nazisme waarmee Wagner op ongelukkige wijze verstrengeld is geraakt. Het darwinisme daarentegen lijkt springlevend. De stroom boeken over Darwin en het darwinisme is nauwelijks meer te overzien. Opvallend daarbij is dat het niet alleen gaat om boeken die de biologische theorie verder uitwerken, maar dat het toepassingen van het darwinisme betreft op allerlei andere terreinen van het leven: de staatsleer, de ethiek, de politiek enzovoort. Kennelijk raakt de evolutieleer iets dat blijft fascineren of, liever gezegd, dat ons steeds meer *gaat fascineren*. Opvallend is dat daarbij andere accenten worden gelegd dan voorheen. Leek Darwin in de vorige eeuw iemand die ons mensbeeld vooral ontluisterde, tegenwoordig wordt zijn werk veeleer gezien als een belangrijke bijdrage aan de noodzakelijke verandering van ons mens- en wereldbeeld in een post-antropocentrische fase.

Ik zal uitleggen wat ik bedoel. In de vorige eeuw was het darwinisme natuurlijk een grote schok. Toen

de vrouw van de bisschop van Worcester van de darwinist Huxley hoorde dat de mens van de apen afstamde zei zij: 'Descended from the apes! My dear, let us hope that it is not true, but if it is, let us pray that it will not become generally known.'² Maar het *was* waar en het werd ook 'generally known'. Daar stond Darwin's bulldog Huxley garant voor, propagandist voor de verbreiding van evolutieleer, een functie die Darwin niet zo goed lag. Huxley kruiste de degens met mensen die beweerden dat God de fossielen in de grond had gestopt om ons te misleiden omtrent de ouderdom van de aarde, bisschoppen die meenden dat we de afstammingsleer van de tafel zouden kunnen vegen door erop te wijzen dat deze in strijd was met het scheppingsverhaal van Adam en Eva, mensen die meenden daartegen morele bezwaren te kunnen aanvoeren, enzovoort, enzovoort. Dat was een heel bont gezelschap van onwelwillenden wier politieke invloed men niet kon veronachtzamen. Disraeli zei eens over het darwinisme, malicieus als altijd: 'The question now placed before society is this, "Is man an ape or an angel?". I am on the side of the angels.'³ Het is niet zo gemakkelijk om tegen dit soort opvattingen te redeneren.

De leidende criticus van het darwinisme, Samuel Wilberforce, schreef in de vorige eeuw het volgende. We moeten openlijk uitspreken, aldus Wilberforce, dat de notie van het darwinisme absoluut onverenigbaar is, niet alleen met het geschreven woord van God, maar ook met de gehele spirituele en morele voorstelling van de mens die uit de christelijke traditie spreekt. De suprematie van de mens over de aarde; het vermogen van de mens tot gearticuleerde spraak; de menselijke gave van de rede; de menselijke vrije wil en verantwoordelijkheid; de val van de mens en zijn verlossing; de incarnatie van de Eeuwi-

ge Zoon; de Eeuwige Geest – het is allemaal volkomen onverenigbaar met de ontluisterende notie van een oorsprong van de mens in het dierenrijk, meende Wilberforce.⁴

In ons land zijn Abraham Kuyper en J.H. Bavinck bekend geworden als geharnaste bestrijders van het darwinisme.⁵

Veel van de anekdotes over het verzet tegen de evolutieeler verluchten nu boeken over de geschiedenis van de biologie, maar in spraakmakende kringen neemt men het verzet tegen de evolutieeler op morele en religieuze gronden niet erg serieus. De standaardinterpretatie van het darwinisme wordt verwoord door de psychiater J.H. van den Berg. Van den Berg schrijft hoe hij als kleine jongen op Darwin reageerde: 'Van hem was de uitspraak, dat de mensen van dieren afstammen. Ik kan mij niet herinneren bij die mededeling bezwaar gevoeld te hebben. De dieren, die hadden wij om ons huis, en de achting voor plant en dier werd mij met de paplepel ingegeven. Dat afstammen was bovendien lang geleden gebeurd. Het deerde mij niet.'⁶

Toen hij echter op school kwam, merkte hij dat zijn medeleerlingen daar heel anders over dachten. Het verhaal van Darwin was in strijd met het verhaal uit Genesis, waarin stond dat de Schepper de mens naar Zijn beeld en gelijkenis geschapen had. Die kritiek, zo schrijft Van den Berg, lijkt hem ook nu nog ongegrond. De bijbel dient zonneklaar een ander doel dan de biologie. 'Het scheppingsverhaal is wijs, diepzinnig, het doet ons vermoeden hoe het met ons, met onze relatie tot de aarde, tot de levende wezens op de aarde, en tot andere mensen, gesteld is. Het boek van Darwin behelst een grootse theorie, het is diepzinnig noch wijs. Het verschaft ons geen inzicht in onze menselijke aard. Beide boeken, de Bijbel en Darwin's werk, geven te denken, maar op een volstrekt andere manier.'⁷

Het is aardig om deze passage aan te halen. Het is wat men zou kunnen noemen de standaardinterpretatie van het darwinisme in verlichte kringen, zowel christelijke als niet-christelijke. We vinden hetzelfde bij de bioloog J. Lever. Op een toegankelijke manier heeft Lever het onderwerp van natuurwetenschap en bijbelinterpretatie aan de orde gesteld in een serie lezingen, gehouden voor de NCRV aan het eind van 1968, vervolgens gepubliceerd in 1969 onder de titel *Waar blijven we?*⁸ Lever schrijft dat veel

christenen er enigszins voor terugschrikken om ten aanzien van de eerste hoofdstukken van Genesis lang gehuldigde opvattingen te wijzigen, niet alleen uit grote eerbied voor de bijbel, maar ook omdat zij vrezen dat dit gevolgen heeft ten aanzien van de rest van de bijbel, zodat uiteindelijk zelfs het evangelie van Christus in zijn wezen wordt aangetast. Deze christenen zeggen eigenlijk: als we water in de wijn gaan doen bij Genesis, eindigen we dan niet bij het overboord gooien van grote delen van het evangelie? 'Zij vragen zich af "Waar blijven we?" wanneer we aan deze door de natuurwetenschap verkondigde opvattingen toegeven.'⁹ Lever acht dat een goede vraag die het verdient om serieus genomen te worden. Maar zijn verdere betoog is er toch op gericht om aan te tonen dat de bijbel *niet* op gespannen voet met de natuurwetenschappen *kán* komen te verkeren, omdat deze twee eenvoudigweg een geheel verschillende functie hebben. Genesis 1 geeft ons geen wetenschappelijke, historische of astronomische of biologische mededelingen, maar het is, in de woorden van Lever, 'een grandioze belijdenis over de God die deze werkelijkheid en alles wat daarin is ontstaan, heeft voortgebracht'. Genesis 1 geeft ons geen *wereldbeeld* – geen wetenschappelijke kennis – maar het geeft ons wel de fundamenten voor een *wereldbeschouwing* – een religieuze visie op de aard van de werkelijkheid, op haar betrekkelijkheid, op haar afhankelijkheid van God in wording en bestaan. De schrijvers van de bijbel sloten aan bij het wereldbeeld dat in hun tijd vigerend was en waarin hun voorstellingen over de wereld waren ingebed. De bijbel is dus geschreven in overeenstemming met de natuurkennis van die tijden. De bijbelschrijvers beschikten niet over onze kennis van sterrenkunde, natuurkunde, geologie en biologie, schrijft Lever. Dat wil echter niet zeggen dat de *geloofsvisie* niet van alle tijden zou zijn. De geloofsvisie van de bijbel geldt voor alle tijden, ook wanneer deze in verhalen, begrippen en beelden is weergegeven die vanzelfsprekend kenmerkend zijn voor de tijd waarin de bijbel werd geschreven.

Wat zo opvallend is aan de recente belangstelling voor Darwin, is dat men het darwinisme niet meer uitsluitend presenteert als een biologische theorie die geen betekenis heeft voor ons mensbeeld en voor onze levensbeschouwing, zoals Van den Berg en Le-

ver denken waartoe het beperkt kan blijven, maar dat het een theorie is die – als deze juist is – onze hele wereldbeschouwing overhoop zou gooien.¹⁰ Wat wordt immers tegenwoordig gezien als de ‘root evil’ van de moderne tijd? Het is het idee dat de mens heer en meester is over de wereld, de natuur en de dieren als instrumenten mag gebruiken voor zijn eigen doelstellingen. Een vorige generatie filosofen placht het onheil terug te voeren op de Verlichtingsideeën, en door hele groepen ‘postmoderne’ Franse filosofen wordt dat nagepraat. Francis Bacon werd aangewezen als de hoofdschuldige. Hij zei tenslotte dat kennis macht was en dat we de natuur op de pijnbank mogen leggen. Ziedaar de geestelijke wortels van onze ellende! De laatste tijd begint men echter oog te krijgen voor de antropocentrische inslag *van onze religieuze tradities*. Niet de Verlichting is de oorzaak van alle ellende; het zit dieper en gaat verder terug. Het is de mens- en wereldbeschouwing die ten grondslag ligt aan het joods-christelijk wereldbeeld waarin het antropocentrisme hecht verankerd is. God schiep de mens naar Zijn gelijkenis en gaf de mens heerschappij over de vissen in de zee, de vogels in de lucht en over alles dat op de aarde rondloopt (Gen. 1:26). God zegende die mensen, raadde hen aan zich te vermenigvuldigen, de aarde te vullen en – opnieuw – om heerschappij over de dieren en de natuur uit te oefenen (Gen. 1:28). God offerde zelfs zijn zoon op voor de zonden van de mensheid.

Nu kan men dat laatste natuurlijk verschillend interpreteren. Allereerst als de stelling dat God mens werd. In die zin geïnterpreteerd impliceert dat een enorme glorificatie van de mens, een in de geschiedenis van het menselijk denken ongehoorde zelfverheerlijking. Maar ook wanneer men het milder zou willen interpreteren, dan *nóg* blijft staan dat een God die zijn zoon voor de mensen opoffert kennelijk die mensen toch wel heel centraal heeft zitten in de wereld.

Al dit soort ideeën hebben ons in een positie gebracht waarin we het de gewoonste zaak van de wereld vinden dat we dieren opeten, dieren gebruiken voor cosmetica, bontjassen, vivisectie enzovoort. De niet-menselijke natuur wordt inderdaad – zoals ons in Genesis wordt voorgehouden – gezien als dienstbaar aan de mens.

Het darwinisme brengt verandering aan in deze

toestand. Het geeft de mens een veel bescheidener plaats in de wereld. Het dicht de kloof tussen de mens en de andere dieren en rekent af met de overtrokken zelfverheerlijking van de mens zoals deze eeuwenlang ons denken bepaald heeft. Het lijkt niet onwaarschijnlijk dat wanneer we werkelijk de consequenties van het darwinisme gaan trekken, dit een revolutie zal betekenen die bepaald niet onderdoet voor die van Marx. Het zal grote consequenties hebben voor opvattingen over menselijke waardigheid, de menselijke rede die ons van dieren zou onderscheiden, rechten voor dieren, het leerstuk van de heiligheid van het menselijk leven (abortus en euthanasie) en daarmee lijken de mogelijkheden niet uitgeput. Wilberforce, Kuyper, Bavinck en Disraeli hadden in zekere zin gelijk: het darwinisme is heel wat meer dan een biologische theorie.

Maar denk ook eens aan de politieke consequenties. Een van de meest controversiële kwesties ten aanzien van het darwinisme hebben we namelijk nog niet aan de orde gesteld: *onderwijs in de evolutieleer*. We hebben gezien: Van den Berg meende in zijn jonge jaren (en hij blijkt er in zijn boek over Darwin nog net zo over te denken) dat het hem niet deerde dat de mens van de dieren afstamde; dat *The origin of species* geen inzicht verschaft in de menselijke aard. Lever meent dat hij ondanks de acceptatie van het darwinisme gewoon vast kan blijven houden aan het mensbeeld en aan de levensbeschouwing van Genesis. Ik vrees dat dit enigszins naïef is.

Tot slot nog dit. Stel nu eens dat wat hier gezegd is over de levensbeschouwelijke consequenties van de evolutieleer juist zou zijn, zou dit dan niet tevens betekenen dat scholen op basis van de grondwettelijk gewaarborgde onderwijsvrijheid en de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging enige vrijheid moeten hebben in het aan de orde stellen van het darwinisme? Dat lijkt onvermijdelijk. Dat werd dan ook indertijd door de Onderwijsraad aan de toenmalige staatssecretaris geadviseerd.¹¹ De evolutieleer zou men in het schoolonderzoek aan de orde moeten stellen (en niet noodzakelijkerwijs in het centraal schriftelijk eindexamen), zodat de scholen enige ruimte houden in de wijze waarop zij de evolutieleer willen behandelen. Volgens de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen is dat echter verwerpelijk: de evolutieleer moet in het centraal

schriftelijk eindexamen worden behandeld.¹² De KNAW spreekt – en nu citeer ik – van een ‘vermeende tegenstelling tussen de evolutietheorie en op religie geënte opvattingen over de schepping’. Reeds ‘lang geleden’ voegt de KNAW toe, was dat al aangetoond door een van haar leden. Door wie? Juist! Door academielid J. Lever.

Noten

1. Vgl. over de verhouding tussen die drie: J. Barzun, *Darwin, Marx, Wagner, Critique of a Heritage*, Second Edition, The University of Chicago Press, Chicago and London 1981 (1941).
2. Aangehaald bij Montagu, in: Thomas H. Huxley, *Man's place in nature*, Introduction by Ashley Montagu, The University of Michigan Press, Ann Arbor 1959 (1863), p. 3.
3. Aangehaald bij: I. Asimov, *Asimov's Guide to Science*, Volume 2, The Biological Sciences, Penguin Books, Harmondsworth 1975 (1960), p. 324.
4. Ronald W. Clark, *The survival of Charles Darwin: A biography of a man and an idea*, Weidenfeld and Nicolson, London 1985, p. 145.
5. Vgl. H. Bavinck, *Schepping of ontwikkeling*, tweede druk, J.H. Kok, Kampen 1919; A. Kuyper, *Evolutie*, Rede bij de overdracht van het rectoraat aan de Vrije Universiteit op 20 oktober 1899, Höveker & Wormser, Amsterdam 1899. Vgl. voor de achtergrond: P. de Rooy, *Darwin en de strijd langs vaste lijnen*, inaugurele rede Amsterdam, SUN, Nijmegen

1987; P. Smit, ‘Houding en reactie van het katholiek volksdeel ten aanzien van de evolutiegedachte’, in: *Annalen van het Thijmgenootschap*, 68 (1980), p. 223-239; J.G. Hegeman, ‘Darwin en onze voorouders. Nederlandse reacties op de evolutieleer 1860-1875: een terreinverkenning’, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 85 (1970), p. 261-341.

6. J.H. van den Berg, *Koude rillingen over de rug van Charles Darwin: Metaboleetisch onderzoek naar de oorzaak van onze verknochtheid aan de afstammingsleer*, Uitgeverij G.F. Callenbach, Nijkerk 1984, p. 8.

7. Van den Berg, *Koude rillingen over de rug van Charles Darwin*, p. 9.

8. J. Lever, *Waar blijven we? Een bioloog over de wording van deze aardse werkelijkheid*, vierde druk, J.H. Kok, Kampen, Zomer & Keuning, Wageningen 1969, en J. Lever, *Creëatie en evolutie*, Zomer & Keuning, Wageningen 1956.

9. J. Lever, *Waar blijven we?*, p. 8.

10. Vgl. James Rachels, *Created from animals: The moral implications of darwinism*, Oxford University Press, Oxford etc. 1991; Peter Singer, *How are we to live? Ethics in an age of self-interest*, Prometheus Books, Amherst, New York 1995 (1993); Peter Singer, *Life & death: The collapse of our traditional ethics*, Oxford University Press, Oxford etc. 1994; Paola Cavalieri & Peter Singer, *The great ape project: Equality beyond humanity*, Fourth Estate, London 1993.

11. Vgl. Advies Onderwijsraad aan de staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen van 24 januari 1989, en brief van de Onderwijsraad aan de staatssecretaris van 1 mei 1991.

12. Brief van de KNAW van 14 juli 1995 aan de staatssecretaris.